

Teresa Zubrzycka-Maciąg

Uczeń jako podmiot

Edukacja - Technika - Informatyka nr 3(25), 159-164

2018

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TERESA ZUBRZYCKA-MACIĄG

Uczeń jako podmiot/przedmiot oddziaływań pedagogicznych we współczesnej szkole

The Role of the Student as a Subject/Object of Teaching Interaction in the Contemporary School

Doktor habilitowany, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Zakład Teorii Wychowania, Polska

Streszczenie

Podmiotowość człowieka oznacza, że ma on poczucie istnienia własnego „ja”, własnej tożsamości, odrębności i autonomii psychicznej. Podmiotowość ucznia wyraża się w posiadaniu przez niego prawa do: tworzenia własnej osobowości, wyboru systemu wartości, samorealizacji, wynikającej z jego, a nie dorosłych woli, potrzeb i zainteresowań. Celem artykułu jest ujawnienie, czy we współczesnej szkole uczeń jest traktowany przez nauczycieli jako podmiot czy przedmiot oddziaływań pedagogicznych. Na podstawie doświadczeń i opinii studentów pedagogiki ukazano zachowania nauczycieli charakteryzujące określone relacje z uczniami oraz wskazano następstwa podmiotowego i przedmiotowego traktowania uczniów przez nauczycieli.

Słowa kluczowe: podmiotowość, uczeń, nauczyciel

Abstract

Human subjectivity denotes possessing conscious experience and awareness of a “self”, an identity, individuality and mental autonomy. The subjectivity of the student is expressed in his or her right to create an own identity, to choose a system of values, as well as to self-fulfilment of his or her own needs and interests rather than needs and interests imposed by adults. This article attempts to demonstrate whether the student of the contemporary school is treated as a subject or an object of teaching interaction by teachers. On the basis of the accounts and opinions of pedagogy students, the article presents teacher behaviours which distinguish particular teacher-student relations. It also describes the consequences of both subjective and objective treatment of students by teachers.

Keywords: subjectivity, teacher, student

Wstęp

Podmiotowość oznacza, że działalność własna jednostki jest inicjowana i rozwijana według jej własnych i osobistych wartości i standardów, regulując w ten sposób stosunki jednostki z otoczeniem. Do elementów poczucia podmiotowości

zalicza się m.in. moc sprawczą, realizowanie własnych zamierzeń oraz ponoszenie konsekwencji za własne działania (Kubiak-Jurecka, 1996, s. 36).

Aby uczeń mógł funkcjonować podmiotowo, ważne jest uznanie go w procesie edukacji za jednostkę w pełni autonomiczną, która ma prawo do wewnętrznej niezależności i ponosi odpowiedzialność za swoje postępowanie.

Uczeń doznaje podmiotowości, kiedy ma poczucie podejmowania działań z własnej woli, ma możliwość wyboru, w jaki sposób i za pomocą jakich środków może wykonywać zadania, oraz ma poczucie, że wykonuje je dzięki swojemu wysiłkowi. Uczeń ma poczucie własnej podmiotowości również wtedy, gdy sam decyduje o tym, czy zaakceptuje rezultat swojej działalności, sam może ocenić lub współocenić efekt oraz przebieg własnej pracy. Upodmiotowiony uczeń ma możliwość wyboru partnerów do realizacji podjętych inicjatyw, samodzielnie podejmuje decyzje i wyraża swoje oceny na temat wykonania zadań, ma możliwość wyboru norm, wartości i celów życiowych (por. Popławska, 2007, s. 45).

Podmiotowość ucznia przejawia się w tym, że podejmuje on różnorodną aktywność zgodną ze swoimi potrzebami i zainteresowaniami, wpływa na proces kształcenia, współuczestnicząc, w miarę możliwości, w doborze celów, treści, metod i form pracy na lekcji, dokonuje samokontroli i samooceny oraz ma poczucie budowania właściwych relacji interpersonalnych (Popławska, 2007, s. 46).

Podmiotowość modyfikuje strategię kształcenia poprzez zmianę monologu w dialog, w którym uczeń i nauczyciel są partnerami. Wzorami interakcji między nauczycielami a uczniami, opartymi na podmiotowym paradygmacie, są relacje symetryczne, dwupodmiotowe, nastawione na uwzględnienie potrzeb ucznia. W relacjach tych struktura językowa powinna mieć formę rozmowy, dialogu, natomiast styl pracy nauczyciela powinien mieć charakter negocjacyjny i delegujący. Atmosfera powinna opierać się na współpracy, wymianie myśli, akceptowaniu indywidualnych potrzeb ucznia, jego tempa pracy oraz na możliwości wzajemnej pomocy między uczniami w klasie oraz szacunku dla wysiłku włożonego w pracę przez innych. Taka atmosfera będzie sprzyjać kształtowaniu się indywidualności członków klasy w kontekście rozumienia oraz ponoszenia odpowiedzialności wobec drugiego człowieka (por. Bałachowicz, 2008, s. 12).

Miarą podmiotowości ucznia jest to, na ile czuje się on akceptowany i doceniany. Na ile jest obdarzony uwagą, zainteresowaniem i życzliwością oraz ma poczucie, że liczy się jego osoba, zdanie, inicjatywa i samodzielność.

Wyniki badań własnych

Badania miały charakter sondażu. Ich celem było poznanie doświadczeń i opinii studentów jako absolwentów szkół na temat traktowania uczniów przez nauczycieli w kategoriach podmiot/przedmiot oddziaływań pedagogicznych. Badania przeprowadzono w 2018 r. wśród studentów pierwszego roku pedagogiki UMCS przygotowujących się do zawodu nauczyciela klas młodszych lub

pedagoga szkolnego. Narzędziem służącym zebraniu materiału badawczego była ankieta składająca się z kilku pytań, w których poproszono badanych m.in. o wyjaśnienie terminów *podmiotowe* i *przedmiotowe traktowanie uczniów*, wskazanie przejawów obydwu rodzajów nastawienia nauczycieli względem uczniów wraz z konsekwencjami tych postaw dla dzieci i młodzieży. Wiek osób badanych wahał się od 19 do 21 lat. W grupie 87 badanych studentów 97% stanowiły kobiety. Badani studenci, będąc uczniami, uczęszczali do szkół miejskich i wiejskich usytuowanych na terenie województw lubelskiego, podkarpackiego, mazowieckiego i świętokrzyskiego.

Na początku badani zostali poproszeni o wyjaśnienie pojęć: *podmiotowe* i *przedmiotowe traktowanie ucznia* przez nauczycieli. Na to pytanie odpowiedzi studentów brzmiały podobnie. Wynika z nich, że o podmiotowym podejściu do uczniów można mówić wówczas, kiedy nauczyciel: akceptuje ucznia, okazuje mu szacunek, podchodzi indywidualnie, wspiera w rozwoju, pozwala na wypowiedzanie własnego zdania, traktuje jak równego sobie, liczy się z jego potrzebami, okazuje zrozumienie, traktuje jak pełnoprawną osobę, pozwala wybierać indywidualną drogę samorealizacji. Przedmiotowe traktowanie uczniów badani studenci opisali natomiast jako: brak szacunku i zrozumienia dla ucznia, lekceważenie jego potrzeb, nieliczenie się z jego uczuciami, wywyższanie się nauczyciela. O przedmiotowym traktowaniu uczniów można również mówić w sytuacji traktowania ich jak rzeczy i pomiatania nimi. Nauczyciel przedmiotowo traktujący uczniów postrzega ich jak „bezduszne, bezuczuciowe roboty przyswajające informacje”, toteż koncentruje się na wpajaniu wiedzy oraz zasad życia, aby ukształtować człowieka użytecznego społeczeństwu, nie licząc się ze zdaniem uczniów i nie zwracając uwagi na ich indywidualne zainteresowania, możliwości i ograniczenia.

Na pytanie, czy będąc uczniami, czuli się podmiotowo traktowani przez nauczycieli, 15% badanych udzieliło twierdzącej odpowiedzi, zaświadczaając, że doświadczyli takiego traktowania od wszystkich swych nauczycieli. Doświadczenia 7% badanych są skrajnie odmienne. Osoby te relacje ze swoimi wszystkimi nauczycielami ocenili jako pozbawione podmiotowości. Pozostali studenci ujawnili, że mają różne doświadczenia, gdyż przez jednych nauczycieli byli traktowani podmiotowo, przez innych zaś przedmiotowo.

Jako przykłady podmiotowego traktowania przez nauczycieli badani wymieniali: dawanie możliwości wypowiedzania własnego zdania, pozwalanie na popełnianie błędów i samodzielne wyciąganie wniosków, pozwalanie na dokonywanie wyboru w sprawie wycieczek, mówienie do uczniów po imieniu, zwracanie uwagi na potrzeby uczniów, poważne traktowanie zgłaszanych dolegliwości, np. bólu brzucha, troszczenie się o bezpieczeństwo, poważne traktowanie podczas wymiany poglądów, docenianie wysiłków i sukcesów, sprawiedliwe ocenianie, uwzględnianie sytuacji rodzinnej uczniów, troska o dobrą atmosferę

w klasie, dbałość o interesujące prowadzenie lekcji, motywowanie do nauki i działań organizacyjnych, okazywanie zainteresowania problemami uczniów, poświęcanie czasu na rozmowę i okazywanie wsparcia, dawanie szansy na poprawę w zakresie wiedzy i zachowania.

Wśród przykładów przedmiotowego traktowania uczniów przez byłych nauczycieli badanych studentów znalazły się natomiast takie zachowania nauczycieli, jak: gorsze traktowanie uczniów z ubogich rodzin, poniżanie uczniów, brak zainteresowania zgłaszanymi problemami, zadawanie zbyt obszernych i obciążających prac domowych bez uwzględniania możliwości czasowych uczniów, zwracanie się do uczniów po nazwisku, przezywanie, niesprawiedliwe ocenianie w zależności od humoru albo sympatii wobec ucznia, bicie dziennikiem po głowie, nieliczenie się z uczuciami uczniów, trzymanie w strachu i stresie, znęcanie psychiczne, lekceważenie próśb o wytłumaczenie lekcji, wypraszenie z lekcji niewinnych osób bez możliwości wytłumaczenia czegokolwiek, krzyk za niewykonanie polecenia, upokarzanie ucznia przy całej klasie, wyśmiewanie za wygląd, np. otyłość, poniżanie, porównywanie do lepszych, zmuszanie do śpiewania przed całą klasą, niewypuszczanie do toalety, ośmieszanie odmiennych opinii i poglądów uczniów, nieprzestrzeganie zaleceń poradni w przypadku uczniów z ADHD lub z dysleksją, nieodpowiadanie na pytania uczniów, traktowanie uczniów jak powietrze, gnębienie upatrzonego ucznia przez codzienne pytanie i wyśmiewanie odpowiedzi, rzucanie kredą lub kluczami w uczniów, zaklejanie ust taśmą, używanie wulgarnego języka, stosowanie odpowiedzialności zbiorowej, przesadzanie uczniów bez liczenia się z ich preferencjami, zmuszanie do brania udziału w konkursach albo zabawach choinkowych, dyskryminowanie uczniów pochodzących ze wsi.

Pytaniem uzupełniającym do powyższego była prośba o podanie przykładów zachowań uczących ich nauczycieli wskazujących, że uważają siebie za osoby ważniejsze od uczniów. Do takich zachowań studenci zaliczyli: głoszenie przez nauczycieli hasła „nauczyciel ma zawsze rację”; samodzielnie wybieranie uczniów na konkursy, olimpiady, kółka przedmiotowe bez dania możliwości chętnym uczniom; twierdzenie, że „dzwonek jest dla nauczyciela”; obrażanie się na ucznia, który na przerwie nie uklonił się nauczycielowi, bo jadł kanapkę; wydawanie poleceń na zasadzie „bo ja tak chcę”, wywyższanie się poprzez mówienie, że tylko on jest mądry, ignorowanie problemów uczniów zgłaszanych na przerwie z oświadczeniem, że przerwa to czas dla nauczyciela, a nie na sprawy uczniów, pozbawianie uczniów prawa do wypowiedzania swojego zdania przez oświadczenie: jak skończycie studia to będziecie mogli ze mną dyskutować, korzystanie przez nauczycieli na lekcjach z telefonów oraz jedzenie i picie na lekcjach przy zakazaniu tych czynności uczniom.

Na pytanie o skutki przedmiotowego traktowania ucznia dla rozwoju jego osobowości ankietowani odpowiadali: brak szacunku do samego siebie, obniżo-

ne poczucie własnej wartości, problemy emocjonalne, strach przed wyrażaniem własnego zdania; brak poczucia pewności siebie, zniechęcenie do szkoły, brak szacunku do innych, zamknięcie się w sobie, poczucie bezradności, podporządkowanie się innym, agresja, przedmiotowe traktowanie innych, brak zaufania do innych, izolowanie się od ludzi, nieśmiałość, myśli samobójcze, uzależnienia, brak motywacji do samorozwoju, samotność, zmniejszenie ambicji, wycofanie.

Wśród korzyści dla ucznia wynikających z podmiotowego traktowania przez nauczyciela studenci wskazywali na: pewność siebie, wiarę w swoje możliwości, szacunek do innych, okazywanie pomocy innym, wyższa samoocena, wzrost motywacji do nauki, rozwijanie zainteresowań, dążenie do realizacji celów, otwartość na innych, budowanie własnej tożsamości, autonomii i niezależności, stabilność psychiczna, odporność na porażki, samodzielność, poczucie zrozumienia, radość życia.

Podsumowanie

Uogólniając własne doświadczenia i obserwacje nt. podejścia nauczycieli do uczniów, 15% studentów twierdzi, że nauczyciele w szkołach nadal traktują uczniów przedmiotowo, narażając ich na konsekwencje takich oddziaływań. Blisko 20% badanych ma mieszane odczucia dotyczące oceny zachowań nauczycieli, natomiast 2/3 badanych uważa, że podejście nauczycieli do uczniów zmienia się w ostatnich latach na korzyść. Podstaw do tej zmiany studenci upatrują w większej świadomości nauczycieli względem osoby ucznia i pełnionej roli zawodowej. Zmiana postaw nauczycieli ma też prawdopodobnie związek z większą świadomością rodziców i samych uczniów w zakresie własnych praw. Mało to jednak pocieszające zważywszy, że – jak pokazują wyniki badań – studenci nierzadko utożsamiali przedmiotowe traktowanie uczniów z przemocą psychiczną przejawianą przez nauczycieli. Gdyby badani brali pod uwagę naukowe rozumienie podmiotowości ucznia, zakładające m.in. jego prawo do współdecydowania o wyborze i sposobie realizowania treści merytorycznych albo prawo oceniania efektów swoich działań, mogłoby się okazać, że polska szkoła nie stwarza dobrych warunków do rozwijania podmiotowości uczniów.

Należy jednak pamiętać, że czynnikiem warunkującym rozwój podmiotowości ucznia jest podmiotowość nauczyciela. Im bardziej wzrasta podmiotowość nauczyciela, tym większa jest szansa na urzeczywistnienie podmiotowości wychowanka. Podmiotowość zarówno ucznia, jak i nauczyciela jest przede wszystkim manifestowana poprzez ich interaktywne zachowania. Jednakże to nauczyciel jako główny organizator procesu dydaktyczno-wychowawczego powinien stymulować sytuacje umożliwiające wszechstronny rozwój ucznia, sprzyjające przygotowaniu go do samorealizacji w dorosłości i osiągnięciu sukcesów na płaszczyźnie życia osobistego, społecznego i zawodowego (Dyłał, 2010, s. 49). Upodmiotowiony nauczyciel będzie potrafił docenić, jak ważne są dążeń-

nia podmiotowe wychowanków i będzie starał się zapewnić warunki do ich rozwoju. Natomiast wychowawca, który nie czuje swej podmiotowości nie będzie też umiał tworzyć sytuacji, w których jego wychowankowie będą mogli być podmiotami. Będąc nastawiony adaptacyjnie, w ten sam sposób będzie oddziaływał na uczniów (por. Wojciechowska-Charlak, 2003, s. 95; 2005, s. 63).

W świetle powyższego konieczne jest nieustanne uwrażliwianie nauczycieli na potrzeby uczniów, tak aby bezwarunkowy szacunek dla każdego z nich stanowił podstawową wartość wszelkich oddziaływań pedagogicznych. Apel ten jest szczególnie ważny, gdyż jak sugerują wyniki innych badań sondażowych (zob. Zubrzycka-Maciąg, 2015, s. 120–122) szacunek jawi się jako wartość zaniechana we współczesnej szkole.

Literatura

- Bałachowicz, J. (2008). Edukacyjne wspieranie rozwoju podmiotowości człowieka. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 6, 3–12.
- Dyląg, J. (2010). Podmiotowość ucznia i nauczyciela a kształcenie emocjonalne i etyczno-moralne w edukacji zintegrowanej. W: I. Adamek, M. Grochowalska, E. Żmijewska (red.), *Relacje i konteksty (w) edukacji elementarnej* (s. 45–51). Kraków: Wyd. UP.
- Popławska, A. (2007). Multidyscyplinarne podstawy podmiotowości ucznia we współczesnej szkole. *Edukacja*, 4, 38–46.
- Wojciechowska-Charlak, B. (2003). Podmiotowość w pracy opiekuńczo-wychowawczej. W: B. Wojciechowska-Charlak (red.), *Praca opiekuńczo-wychowawcza* (s. 87–105). Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.
- Wojciechowska-Charlak, B. (2005). Podmiotowe aspekty interakcji wychowawczych. W: E. Kozak-Czyżewska, D. Zdybel, B. Kępa (red.), *Współczesne tendencje rozwoju pedagogiki wczesnoszkolnej* (s. 450–455). Kielce: MAC Edukacja.
- Zubrzycka-Maciąg, T. (2015). Szacunek – wartość zaniechana w pedagogice. W: W. Furmanek, A. Długosz (red.), *Wartości w pedagogice. Urzeczywistnianie wartości* (s. 115–130). Rzeszów: Wyd. UR.